

Megjelenés alatt az „In memoriam Verseggy Ferenc”, szerk. Doncsecz Etelka, Lengyel Réka, Szolnok, Verseggy Ferenc Könyvtár és Közművelődési Intézmény, 2017 c. kötetben

Lengyel Réka¹

Verseggy *Usus aestheticus linguae hungaricae* c. kézikönyvének forrásai

Harminc évvel ezelőtt, 1987. március 30-án „A magyar nyelv hete” keretében hangzott el a Magyar Rádióban a „Verseggy Ferenc, a nyelvtudós” című beszélgetés Éder Zoltán, Fábrián Pál, Margócsy István és Szűts László részvételével. A beszélgető felek többek között egy olyan témát is érintettek, mely a tegnapi napon több előadásban is szóba került: Verseggy vitáit, szembenállását a kor más tudósaival és irodalmáraival. Ennek kapcsán megfogalmazták, hogy a fogságot követő időszakban, elsősorban a Révaival és Kazinczyval való nézeteltérések következményeként megfigyelhető Verseggy háttérbe szorulása, elszigetelődése, de Margócsy István arra is rámutatott, hogy az így kialakult helyzetet hiba vereségként vagy kudarcként értékelni. Véleményem szerint a Verseggy-életpálya e szakaszát mérlegre téve nem kerülnek túlsúlyba sem a kisebb-nagyobb szakmai sikerek, sem a kevésbé sikeres vállalkozások, az azonban meghatározónak látszik, hogy az író-tudós meglehetősen önállósággal volt kénytelen egyengetni karrierjét, mivel jelentősebb állami vagy egyházi álláshoz nem jutott. Nem voltak állandó jövedelmet biztosító földbirtokai, közhivatalt, gimnáziumi vagy egyetemi tanári állást nem kapott. Fogsága előtt rendre „a józan és természeti tudományok doktoraként” határozta meg önmagát, közvetlenül a fogsága után „az Esztergomi fő megyének papja, a’ szép mesterségeknél és a’ filozofiának doctora, Méltóságos Gróf Szápáry Leopoldína Kisasszonynak tanítója” titulust találjuk a neve mellett. A megélhetéséhez szükséges anyagiakat egészen 1814-ig, amikor egy pártfogója jelentős összegű életjáradékot hagyott rá, ideiglenes megbízások révén, komoly erőfeszítéssel tudta csak előteremteni. Egzisztenciális gondjai jól adatolhatóak az 1810-es évek elejéről fennmaradt levelezéséből: Prónay Simonnénak 1810 decemberében azt írja, a maga számára még fehérműről és ruházatról is alig tud gondoskodni, így nagy szüksége van arra a nyugdíján felüli jövedelemre, melyet az ifjú Prónay László nevelőjeként kereshetne meg. Ugyanitt említi azt is, hogy a könyvírással hiába próbálkozik, mert Magyarországon ebből a tevékenységből nem lehet megélni.

E keserű megállapítás kapcsán fontos észrevenni, hogy Verseggy generációjának életpályáját tekintve egy dolog mindenképpen komoly hiányosságnak mutatkozik: egy olyan magyarországi tudós társaság, akadémia léte, amely összefogná a tudományos tevékenységet folytató értelmiségiek kezdeményezéseit. Korábban, az 1780-as évek végén, az 1790-es évek elején, Bessenyei György és mások nyomdokain, e generáció képviselői együttesen indítványozták tudós társaság megalapítását, melynek javasolt tagnévsorában Verseggy neve

¹ A szerző a tanulmány megírása idején az NKFIH PD 121063 számú Posztdoktori Kiválósági Program Pályázat Ösztöndíjában és az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesült.

is ott szerepelt. Az akkor még közösen gondolkodó csoport később egymással szembe kerülő tagjainak közös kudarca volt, hogy rajtuk kívül álló, politikai okokból terveiket nem sikerült valóra váltani, így a célirányos, összehangolt munkálkodásnak még jó darabig nem alakultak ki a feltételei. Egy jól működő akadémia tagjaként természetesen Verseggy maga is méltóbb megélhetési viszonyok között dolgozhatott volna: saját, feltehetően a fogság utáni időszakban keletkezett tudós társaság-tervezetének VII. pontjában részletesen leírja, hogy mivel a megélhetés Pest-Budán meglehetősen drága, évente legalább ezer forintot emészt fel, így a társaság tagjainak elkészült munkáikért ívenkénti „mérsékletes honoráriumot” kellene fizetni. Noha ez a tervezet kéziratban maradt, és a benne foglalt célkitűzések nagy része Verseggy életében nem valósulhatott meg, az 1810-es években mégis lehetősége nyílt rá, hogy a tudós társaságnak kijelölt feladatok közül néhányat ő maga elvégezhesen.

Ahogy Fried István 1987-ben itt, Szolnokon elhangzott előadásában rámutatott, „kiszorulván az irodalmi és a tudományos életből, Verseggy mindenképp tankönyveiben, tankönyvtervezeteiben kísérte meg nézeteinek elfogadtatását, elterjesztését”. A tudós társaság-tervezet II. pontjában a magyar grammatikáról értekeznek, s megállapítja, hogy „mivel a nyelv a kultúra előmozdításának legfőbb eszköze, a Tudós Társaságnak kiváltkép arra kell minden egyéb munka előtt egész igyekezetét fordítani, hogy anyanyelvünk [...] megtisztíttasson, megszépíttessen, és így nemcsak az esztétikabéli, avagy érzékeny és szívjobbító munkákra, hanem a tudománybéli mesterséges kifejezésekre is alkalmatossá tetessen.” A magyar nyelv iskolai oktatásának szabályozása 1814-ben állami irányításra vett számára kedvező fordulatot, amikor megbízást kapott a nyelvoktatásban használható gimnáziumi tankönyvek megírására, ezekre kívánták ugyanis lecserélni a korábban használatban lévő, különféle felfogást tükröző tankönyveket. Az állami megbízást Verseggy magas szinten teljesítette: 1820-ig összesen hét különböző tankönyvet és tankönyvsorozatot készített el, melyek közül három latin, kettő magyar és kettő német nyelvű. (Hozzá kell tennünk, hogy e munkák közreadása végre némileg jövedelmezett is, így tudott egy ismerős házaspárral együtt házat vásárolni a Várhegy keleti lejtőjén húzódó Új utcában.)

Tankönyveinek megszerkesztésekor elsősorban a pedagógiai szempontokat tartotta szem előtt, jól rendszerezett formában tárgyalja a magyar nyelv fonetikájára, grammatikájára, mondattanára és etimológiájára vonatkozó ismereteket. A tankönyvek anyagát összehasonlítva kiderül, hogy ugyanazokat az egységeket dolgozta ki latin, magyar és német nyelven is, és korábbi nyelvészeti munkáiból is átemelt már kész fejezeteket. A magyar nyelvre vonatkozó ismeretek bemutatását azonban alapvetően meghatározta, hogy milyen nyelven került tárgyalásra: a német nyelvű tankönyvekben a magyarra jellemző jelenségeket a némettel, a latin nyelvűekben a latinnal veti össze, és kétnyelvű szójegyzékeket is mellékel. Ezek a munkái a magyar mint idegen nyelv oktatásának fontos dokumentumai. Az *Exercitationes*ben és az *Ungarische Sprachlehr*ben közölt, a beszélt nyelv gyakorlására használható beszélgetések érdekes forrásai a 19. század eleji művelődéstörténetnek és országismeretnek. Verseggy tankönyvei tartósan bizonyultak az iskolai oktatásban: a keletkezésüket követő tíz évben több kiadásuk is készült, a *Magyar ortográfiát* még 1840-ben is újra kiadták.

Verseggynek az 1815 és 1817 között elkészült és megjelent tankönyvei között különleges helyet foglal el az *Analytica Institutionum Linguae Hungaricae*. A nagyszabású

kézikönyv megírásának terve Verseggyben már az 1790-es években felmerült, sőt bizonyos utalásai arra engednek következtetni, hogy a munka egy része talán már ekkor elkészülhetett. Erről egy 1794 szeptemberében kelt, az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társasághoz szóló levelében tesz említést, ahol ezt írja: „[...] az uraknak barátságos ébresztése által alkalmatosságot nyerek arra, hogy négy esztendőbeli nyomozásimat, melyeket nyelvünk iránt tettem, s melyek halálomig minden bizonnyal a négy falak között zárva maradtak volna, oly férfiakkal közölhessem, kik azokat közjóra korábban fordíthatják”. Kiderül továbbá, hogy az említett munka címe *Analysis Linguae Hungaricae*, amely nem más, mint „anyanyelvünk filológiabéli fejtegetésének kezdete”, és „magában foglalja nemcsak a grammatikabéli regulákat, hanem ezek okait is, a nyelvnek általában való és különös tulajdonságaival együtt”. A könyv nyelve a latin, mivel – írja Verseggy – a grammatikai, filológiai, esztétikai és zeneelméleti szakkifejezéseknek nincsenek általánosan elfogadott magyar megfelelői, ő maga pedig inkább nem igyekezett lefordítani őket olyan terminusokkal, melyeket mások nem értenének meg. Azt, hogy mekkora terjedelmű rész készült el az *Analyticából* az 1790-es években, nem tudjuk.

Az 1816–1817-ben megjelent kötetekben nem található olyan előszó, melyben a szerző maga vallana a mű keletkezésének körülményeiről vagy saját szándékairól. Kéziratban fennmaradt viszont Verseggynek egy olyan, magyar nyelvű szövege, mely mintha csak az *Analytica* előszavának készült volna. Az 1817 decemberében, Budán keltezett rövid szöveget Verseggy önmaga védelmében írta azon lehetséges támadóival szemben, akik elítélhetnék azért, mert műve nem magyar, hanem latin nyelven íródott. A latin nyelvet egyrészt azért választotta, mert nem szerette volna, hogy olvasói fennakadjanak a nem megfelelőnek gondolt magyar szakkifejezéseken, és csak ezt, ne pedig a munka egészét értékeljék. A nyelvhasználatra vonatkozó egyik fontos tézise ugyanis az volt, hogy a magyar nyelvbe is be kell emelni az általános elfogadott idegen eredetű kifejezéseket, és nem szabad erőszakosan új, korábban senki által nem használt szavakat alkotni. Ezzel a véleményével szembekerült a nyelvújításban élen járó írókkal, nyelvészekkel. Emiatt azért is előnyösebbnek gondolta a latint, mert így olvasói között tudhatja a külföldi tudósokat, s ha magyar részről bírálat érne, annak is a nemzetközi nyilvánosság előtt kell zajlania. Hangsúlyozza azt is, hogy dolgozik munkája grammatikai fejezetei magyar változatán, és ha lesz rá igény, a harmadik kötet rövidített, magyar nyelvű fordítását is kiadja. Ez utóbbi részről, az *Analytica* harmadik kötetéről megtudjuk továbbá, hogy Verseggy a magyarországi kézikönyv- és tankönyvpiacon megmutatkozó hiányt szeretné pótolni vele. Véleménye szerint hiba az a gyakorlat, hogy az iskolákban a retorikát és a poétikát még mindig nem esztétikai alapokon oktatják, és maga az esztétika még az egyetemeken is *extraordinarium studium*. Ebben a fejezetben tehát elsősorban a görög és római irodalomra vonatkozó retorikai, poétikai és esztétikai ismereteket gyűjtötte egybe a külföldi szakirodalom alapján. Úgy véli, a műfajokra vonatkozó szabályok minden nyelven egyformán alkalmazhatók, így az itt ismertetett elveket a magyarul író szerzők is eltanulhatják.

Feltehetően ez utóbbi megfontolásra vezethető vissza Verseggynek az a döntése, hogy az *Analytica* harmadik kötetének az *Usus aestheticus linguae hungaricae* címet adta. Kézikönyvében jól áttekinthető összefoglalását adja a nagyobb részt a szépirodalmi szövegekre, de bizonyos esetekben a hétköznapi nyelvhasználatra is jellemző retorikai és

poétikai sajátosságoknak, tárgyalja többek között a szónoki beszéd típusait, jellegzetességeit, szerkezetét; a költői beszédmód tipikus szerkesztési elveit, a szóalakzatok fajtáit; a magas esztétikai minőséget hordozó szövegek megalkotásának követelményrendszerét; csoportosítja és jellemzi a prózai, lírai és drámai műfajokat. Manapság használatos kifejezéssel élve: az *Usus aestheticus* a kreatív írás kézikönyve, Verseghy egyrészt azon olvasóinak igyekszik útmutatással szolgálni, akik a hétköznapi életben kívánják magukat előszóban vagy írásban választékosan kifejezni, másrészt azoknak, akik a szépirodalmi műfajokban szeretnék próbára tenni tehetségüket. Alapfeltevése szerint az egyéni íráskészség a társadalom körében fejleszthető és fejlesztendő, mind a kulturált társas érintkezés, mind a magyar nyelvű szépirodalom színvonalának emelése céljából. A kötet I. fejezetének bevezető paragrafusában a szerző amellet foglal állást, hogy a kortárs magyar irodalom szűkölködik a kiemelkedő, példamutató alkotásokban, s arra biztatja olvasóit, hogy sajátítsák el a kézikönyvébe összegyűjtött tudnivalókat, és ezek alapján próbálkozzanak meg maguk is szépirodalmi művek írásával, melyek révén képesek lesznek részt vállalni szélesebb rétegek erkölcsi nevelésében, illetve szórakoztatásában, gyönyörködtetésében. Az íráskészség fejlesztésének menete a maga Verseghy által is követett elvek szerint a következő: először is az szükséges, hogy az ember jó olvasóvá váljon, azaz megtanulja felismerni és értékelni a magas színvonalú irodalmi alkotások jellegzetességeit. Csak ezt követően érdemes, az eltanult szabályokat alkalmazva, utánozva, vállalkoznia vagy idegen nyelvű munkák lefordítására, vagy saját művek megírására, és csak bizonyos gyakorlatra szert téve rugaszkodhat el mintáitól, és üthet meg egyre egyénibb hangot.

Kecskeméti Gábor egy 2002-es előadásában rámutatott arra, hogy Verseghy retorikai tanulmányairól igen keveset lehet tudni. Az egri jezsuita gimnáziumban a kor oktatási gyakorlatában használatos grammatikai és retorikai tankönyvekből tanult, később a pesti pálos rendház könyvtárában és ismerősei, barátai révén juthatott korszerűbb kézikönyvekhez. Ezeket nemcsak saját írásgyakorlatában hasznosította, a bennük tárgyalt ismeretanyagot – ahogyan fentebb utaltunk rá – már az 1780-as évektől igyekezett latin és magyar nyelven terjeszteni. Az *Usus aestheticus* filológiai vizsgálata alapján kimutatható, hogy az *Analyticának* ez a legkevésbé eredeti része: a szerző külföldi és magyar esztétikai, retorikai kézikönyvek alapján állította össze, néhány nagyon rövid, önálló részlettel eltekintve összességében kompilált fordításnak tekinthető. Verseghy fő forrása, ahogyan ő maga is utal rá a II. fejezet 15. paragrafusában, a berlini Királyi Tudományos Akadémia tagja, Johann Georg Sulzer *Allgemeine Theorie der Schönen Künste*, azaz *A szépművészetek általános elmélete* c. lexikona. Emellett használta más szerzők munkáit is, így például Zachár András *Paradigmata orationis solutae (A szabad előadásmód példatára)*, Szerdahely György Alajos *Aesthetica*, Szép János *Notitia artis oratoriae veteris et novae (A régi és új szónoklattan)* c. kézikönyveit, vagy a még Mária Terézia uralkodása idején kiadott *Institutiones oratoriae in usum gymnasiorum* c. tankönyvet.

Az a megállapítás, mely szerint Verseghy munkája Sulzer lexikonának „értelemszerű adaptációja”, már a korábbi szakirodalomban is megtalálható volt, ennek ellenére az *Usus aestheticus*ban olvasható nézeteket többen a szerző önálló megfigyeléseiként elemezték és értékelték. Valójában azt mondhatjuk, hogy Verseghy e munkájával a német populárfilozófia és antropológiai esztétika sulzeri vonala legfogékonyabb magyarországi folytatójának

bizonyul. Ezen a ponton érdemes néhány példán bemutatnunk Versegly kompilációs technikáját. A magyar kutatók közül először Doncsecz Etelka végzett összehasonlító elemzést Sulzer és magyar követője szövegein. Doncsecz a drámai műfajokra vonatkozó fejezeteket vizsgálva kimutatta, hogy noha Versegly rendszere hasonlít Batteux esztétikai kézikönyvének beosztására, a szöveg valójában Sulzer vonatkozó szócikkei alapján készült kivonatos, kompilált fordítás. Az elemzést az *Usus aestheticus* más fejezetein elvégezve ugyanerre az eredményre juthatunk.

<p><i>Usus aestheticus linguae Hungaricae</i> Caput II. De periodica, et figurata locutione</p>	<p><i>A magyar nyelv művészi felhasználása</i> II. fejezet A körmondatról, a fordulatos és a képes beszédről</p>	<p>Forrás</p>
<p>§. 11. Animadversiones de mechanica periodorum structura „Primum ornamentum, cujus adminiculo sermo communis ad altiore venustatis aestheticae gradum assurgit, periodica locutio est, cujus leges quilibet humano idiomati communes, in libris, qui juventuti in Gymnasiis nostris praelegi solent, copiosis exemplis illustratae, ex asse, ac fuse traduntur. Solida harum epitome legitur in praeclaro opere Viri Clarissimi, ac de re literaria optime meriti, Andr. Zachar, Eloquentiae Professoris publici, quod sub nomine <i>Paradigmatum orationis solutae</i> Tyrnaviae editum est.” etc.</p>	<p>§. 11. Megfigyelések a körmondatok felépítésének szerkesztéséről „Az első díz, amelynek révén a köznapi nyelv a művészi szépség magasabb fokára emelkedik, a körmondatos beszéd, amelynek bármely emberi nyelvben közös szabályait bőséges példatárral illusztrálva maradéktalanul és kellő részletességgel rögzítik azok a könyvek, amelyeknek anyagát ifjúságunknak gimnáziumainkban szokták előadni. Mind e szabályoknak megbízható kivonata olvasható Zachar Andrásnak, a szónoklattan nyilvános tanárának, nagyszerű irodalomtudósnak, az igen híres férfiúnak abban a kiváló művében, amelyet <i>A szabad előadásmód példatára</i> címen Nagyszombatban adtak ki.” stb.</p>	<p>András Zachár, <i>Paradigmata orationis solutae</i>, Tyrnaviae, 1794.</p>
<p>§. 12. Usus periodorum aestheticus „Aestheticus periodorum usus non minorem profecto, quam grammatica earum constructio, adtentionem postulat. De hoc sequentia sunt notatu digna. 1°) Oratio aut rem aliquam</p>	<p>§. 12. A körmondatok esztétikai használata „A körmondatok művészi alkalmazása bizonyára nem kisebb figyelmet követel, mint nyelvtani szerkezetük. Erről a következőket érdemes megjegyezni. 1. A beszéd vagy ábrázol</p>	<p>Sulzer, <i>Allgemeine Theorie: Periode</i> „Eben so wichtig ist die Periode, wo es um Ueberzeugung zu thun</p>

<p>pingit, aut iudicium quodpiam evincere nititur. etc.”</p> <p>„2°) Periodus enim momenta, convincendo intellectui idonea, ita connectit, ut adtentionem nulla earum sibi soli vendicet. Auditor ergo cogitur quodammodo, ea sibi non interrupto filo repraesentare; quo fit, ut vim eorum in fine periodi quasi conglobatam sentiat, eique assensum tanto certius praebeat.” etc.</p>	<p>valamilyen dolgot, vagy igyekszik megváltoztatni valamilyen véleményt. [...] 2. [...] A körmondat ugyanis az értelem meggyőzésére alkalmas érveket úgy szövi egybe, hogy egyikük sem vonja csupán saját magára a figyelmet. A hallgató így valami módon az értelem fonalának a megszakítása nélkül kényszerül magának felvázolni ezeket az érveket: ezért azok meggyőző erejét a körmondat végén mintegy sűrítve érzi, és annyival nagyobb hitelt ad neki.” stb.</p>	<p>ist, wenn diese von mehr einzelnen Sätzen abhängt. Die Periode schlinget die zur Ueberzeugung nöthigen Sätze so in einander, daß keiner für sich die Aufmerksamkeit festhält. Man wird genöthiget sich alle in einem ununterbrochenen Zusammenhang vorzustellen, und empfindet deswegen am Ende der Periode, ihre vereinigte Wirkung zur Ueberzeugung mit desto größerer Stärke.” etc.</p>
<p>§. 13. Vis terminorum physica et aethetica</p> <p>„Antequam ad tropicam et figuratam locutionem transeamus, necessarium esse existimo, ut aliquid de vi terminorum praelibetur.” etc.</p> <p>„1.) Vis animum movendi, quae in terminis latet, nunquam se tam efficaciter exerit, si absque enunciatione solis oculis legantur, quam si clara voce declamentur: dubium ergo non est, magnam ejus partem in sono eorum physico delitescere. Quo hic plenior et perfectior est, eo profecto fortius ac vividius imprimit imaginationi singulas ideas; compositas praeterea imagines in formam perceptu facilem ac gratam cogere adjuvat; imo affectum etiam in repraesentationibus dominantem mirifice roborat.” etc.</p>	<p>§. 13. A kifejezések fizikai és esztétikai használata</p> <p>„Mielőtt a szóképes és szóalakzatos stílusra áttérnénk, szükségesnek vélem, hogy előrebocsássunk valamit az elnevezések erejéről.” stb.</p> <p>„A fogalmak elnevezéseiben rejtőző, a figyelmet megragadni képes erő pusztán szemünk által elolvasottan, kiejtés nélkül sohase tárul fel olyan hatásosan, mintha világos, érthető hangon előadják őket: e hatóerőnek jó része kétségtelenül a fogalmak neveinek természetes hangalakjában rejlik. Minél teljesebb és tökéletesebb ez a hangzás, bizonyára annál erőteljesebben és elevenebben sikerül rögzítenie lelkünkben az egyes gondolatokat: azonkívül a bonyolult képzeteket könnyen felfogható, megnyerő formába segít önteni; sőt még az előadásban érvényesülő érzelmi hatást is csodálatosan erősíti.” stb.</p>	<p>Sulzer, Allgemeine Theorie: Klang</p> <p>„Man bedenke, wie schwach uns die Sprach rühren würde, wenn wir sie blos in der Schrift, ohne Klang hätten. Schon finden wir einen sehr großen Unterschied zwischen dem stummen Lesen und dem lauten Vortrag einer Sache; und doch wird auch dem stummen Lesen einigermaßen durch den Klang aufgeholfen, der sich wenigstens in der Einbildungskraft immer dabey hören läßt. [Für die redenden Künste ist der Klang der Rede von großer Wichtigkeit. Seine ästhetische Kraft kann sich auf dreierley Art äussern.] Je vollkommener er ist, je stärker und lebhafter präget er einzelne Begriffe in die Vorstellungskraft; zusammengesetzte Vorstellungen, hilft er in eine leicht faßliche und angenehme Form zubringen; endlich kann er auch das Leidenschaftliche der Vorstellungen verstärken.” etc.</p>

<p>„Auditum longe vividiorem ac validiorem sensum esse, quam visum, vel inde manifestum fit, quod tonis, sive gratis, sive ingratis, multo efficacius moveamur, quam ejusdem generis, ac indolis coloribus. Praecipua igitur cura et sollicitudo in operibus eloquentiae utriusque eo tendere debet, ut in periodis e vocibus sonoris, et recte coordinatis suavis ille sonorum ordo consurgat, quam euphonia dicimus. Sine hac, quamcumque sublime sit opus, et quamcumque graves aut jucundae proponantur rerum imagines, nihil omnino agitur: auribus enim laesis, adtentio a sensu verborum resilit, quod Cicero in Orat. sequentibus docet: <i>Quamvis enim suaves, gravesque sententiae, tamen, si inconditis verbis efferuntur, offendunt aures, quarum est iudicium superbissimum.</i>”</p> <p>„Ex symmetria membrorum consurgit aliquantum altior numeri gradus, qui gratior quidem priori, sed tamen adhuc artis utcunque expertus est; nam, ut ait Cicero, <i>paria paribus adjuncta, et similiter definita, itemque contrariis relata contraria, sua sponte cadunt plerumque numerosa</i>; quod tali exemplo ex sua oratione desumpto illustrat: „Est enim non scripta lex, sed nata, quam non didicimus, sed accepimus. Hunc numerum pleraque adagia habent, ut <i>a’ ki másnak vermet ás,</i></p>	<p>„Az, hogy a látásnál sokkal elevenebb és erősebb érzékelés a hallás, akár onnan is nyilvánvaló, hogy a hangok, legyenek bár kellemesek vagy kellemetlenek, sokkal nagyobb hatást gyakorolnak ránk, mint az ugyanolyan természetű és nemű színek. Mindkét fajta ékesszólás munkáiban különös gond és fáradozás hason oda, hogy a körmondatokban a jól hangzó és helyesen összeválogatott szavakból az a kellemes összhangzat támadjon, amelyet eufóniának mondunk. Enélkül, legyen az alkotás akármilyen fennkölt, és adjon elő bármily fontos és kellemes gondolatokat, egyáltalán nem ér egy fabatkát sem: fülünk megsértése miatt ugyanis figyelmünk vonakodik felfogni a szavak jelentését, ahogyan <i>A szónok</i> c. munkájában a következőképpen oktat Cicero: »Bármennyire kellemesek és súlyosak a gondolatok, ha szabálytalan szavakba öntjük őket, mégis sértik a fület, amely a legfőbb bíró.«”</p> <p>„Az alkotórészek szimmetriájából a ritmusnak valamivel magasabb szintje áll elő, amely ugyan tetszetősebb az előbbinél, de valahogyan még mindig művészietlen; mert amint Cicero mondja »az egyenlőkhöz kapcsolt és hasonlóan végződő egyenlők, valamint az ellentétesekhez viszonyított ellenkező dolgok</p>	<p>Sulzer, Allgemeine Theorie: Numerus Es ist schon an mehreren Stellen dieses Werks angemerkt worden, daß das Gehör weit lebhafter und nachdrücklicher empfindet, als das Gesicht; daß angenehme und wiederige Töne stärker auf uns wirken, als dergleichen Farben und Figur. Hierauf gründet sich die Nothwendigkeit den Werken der redenden Künste Wolklang zu geben. Schon die gemeine Rede des täglichen Umganges verlihet einen großen Theil ihrer Kraft, wenn sie nicht wenigstens mit einer gewissen Leichtigkeit fließt, und sie wird sehr unangenehm und wiederig, wenn sie alles Wolklanges beraubt ist. Wo das Ohr sich beleidiget fühlt, da merkt man nicht auf den Sinn der Rede. Man kann, angenehme, so gar wichtige Sachen sagen, und doch, wenn es in einem holperigen Ausdruck geschieht, damit dem Gehör, das gar sehr empfindlich ist, beschwerlich fallen.</p> <p>Sulzer, Allgemeine Theorie: Numerus „Zunächst an diesen gränzet der Numerus, der neben den erwähnten Eigenschaften noch das Gefällige hat, daß aus Gleichheit, oder aus dem Gegensatz einzelner Theile, einige Annehmlichkeit bekommt. Diesen Numerus zählt Cicero auch noch unter die kunstlosen. <i>Nam paria paribus adjuncta, et similiter definita, itemque contrariis relata contraria, sua sponte cadunt plerumque numerosa.</i> Er führet davon folgendes Beyspiel aus einer seiner eigenen Reden an. <i>Est enim non scripta lex, sed nata, quam non didicimus, sed accepimus u.s.f.</i> Insgemein trifft man ihn bey alten Sprüchwörtern an – <i>Wie gewonnen, so zerronnen,</i> und dergleichen.”</p> <p>Sulzer, Allgemeine Theorie: Lebendiger Ausdruck</p>
---	--	--

<p><i>maga esik bele.</i></p> <p>„Longe alia terminorum dos est, quae naturalem rerum corporearum indolem exprimere putatur, et cujus studiosa consecratio tam dignitati verae eloquentiae obest, quam fini longe nobilissimo, aethetico nempe animorum motui, adversatur. Virgilius versus <i>quarupedante putrem sonitu quatit ungula campum</i> citatum equi cursum pingere dicitur; Homeri vero aequens Ὀϊδ' ἐπι δεξια, οἰδ' ἐπ' ἀριτερα νομησαι βῶν, Ἄζαλην. (Il. VII. 238.) motus certantium concitos, recipros, et celeriter agitados. [...] An non videmus in dramatis musicis, humiliter comicis, <i>ludicrum</i> adminiculo similium imitationum optime pingi ac exprimi? ut dum quis terrorem suum comice expressurus, palpitationem cordis versu ac cantu imitatur. Confer, quae a me in <i>Rikóti Mátyás</i> pag. 104. in <i>notis dudum jam in hanc rem dicta sunt.</i>”</p>	<p>töbnyire saját ritmusuk szerint lejtenek«. Ezt egy saját beszédéből vett példával szemlélteti: »Létezik egy íratlan, velünk született törvény, amelyet nem <i>tanultunk</i>, hanem <i>kaptunk</i>.« Ez a ritmus jellemző a közmondások nagy részére, például: a' ki másnak vermet ás, maga esik bele.”</p> <p>„Egészen más a fogalmak neveinek az a vonása, amely az anyagi dolgok természetes jellegét szándékszik kifejezni, és amelyre való túlbuzgó törekvésnek a hajhászása az igazi ékesszólás méltóságának annyira árt, mint amennyire ellenkezik a legnemesebb céllal, tudniillik az érzelmek felkeltésével. Azt mondják, hogy Vergiliusnak ez a sora: »Porzik a föld, a patás paripák dübörögve rohannak«, a ló sebes futását festi. Homérosznak pedig a következő sora: »Jobbfele vetni a, balfele vetni a megszártott nagy birkabórt tudom« (<i>Iliász</i>, 7, 238) a harcosok izgatott, kölcsönös és gyorsan végzett mozgásait adja vissza. [...] Avagy nem látjuk, hogy olcsó komikumú zenés darabokban a <i>mulattatás</i> hasonló utánzások segítségével fejeződik ki és ábrázoltatik? Mint amikor valaki rémületét komikusan készülvén kifejezni, szívének dobogását verssel és énekkel utánozza. Vesd össze azzal, amit a <i>Rikóti Mátyás</i>ban a 104. lapon a jegyzetek között erre vonatkozólag már régen mondtam.”</p>	<p>„Der Klang der Rede, in so fern er ohne den Sinn der Worte etwas Leidenschaftliches empfinden läßt, wie die meisten Ausrufungswörter; (Interjektionen) daher man diesen Ausdruck eigentlicher den leidenschaftlichen Ausdruck nennen würde. Einige Kunstrichter rechnen auch den mahlerischen Klang hieher, der die natürliche Beschaffenheit körperlicher Gegenstände ausdrückt, wie der bekannte Vers des Virgils: <i>Quarupedante putrem sonitu quatit ungula campum</i>. Durch dessen Klang der Dichter das Galoppieren eines Pferdes habe schildern wollen. [...] [Homérosz-idézet] [...] Sehen wir nicht in einigen niedrig comischen Operetten, daß gerade dergleichen Schilderungen am besten das poßirliche ausdrücken; wie wenn ein Mensch im Schrecken das Pochen des Herzens durch Vers und Gesang nachahmet?</p> <p>Die ungeschickteste Anwendung des schildernden Ausdrucks wird da gemacht, wo man den Gegenstand der uns in Empfindung setzet, gerade gegen die Empfindung schildert; wie es bisweilen sehr unüberlegt in der Musik geschieht.”</p>
--	---	--

Sulzer lexikona Versegheynek már az 1780-as évek végétől egyik kedvelt olvasmánya volt, és feltételezhető, hogy ezt tartotta az egyik legalapvetőbb esztétikai kézikönyvnek. Már akkor nekilátott a lexikon egyes részletei lefordításának: a 'Künste' és a 'Musik' c. szócikkek magyar változatai a Magyar Museum c. folyóiratban jelentek meg. Sulzer műveinek magyarországi recepciója az 1770-es évektől adatható, kettőt közülük *A természet munkáiból vétetett erkölcsi elmékedések*, illetve *A természet szépségéről való beszélgetések* címmel Sófalvi József fordította magyarra. Szépművészeti lexikona fontos szerepet játszott a Verseghe generációjába tartozó írók, irodalmárok irodalom- és művészetelméleti tájékozódásában. Tanultak tőle az esztétikai szakírók, például Szerdahely György, merítettek belőle a költők és az írók, például Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc vagy Berzsenyi Dániel.

Ez a jelenség természetesen nemcsak Magyarországon, hanem más európai országokban is megfigyelhető. Az *Allgemeine Theorie* európai recepciótörténete kapcsán érdemes megemlíteni, hogy 44 szócikk francia változata belekerült az *Enciklopédiába* és további 76 annak kiegészítő kötetébe. Nem csupán az írók és irodalmárok, hanem más művészek is haszonnal forgatták: kimutatható, hogy zeneelméleti fejtegetései hatással voltak például Beethoven zeneszerzői munkájára. Más nyelvű fordításaira vonatkozóan ez idáig egy adatot találtam. Válogatott angol kiadása 1806-ban jelent meg *Illustrations of the Theory and Principles of Taste* címmel, a fordító egy Elisabeth-Annabella de Brusasque nevű hölgy volt. A kötetéről a *The Monthly Review* 1809-es kötetében adott hírt. A recenzió anonim szerzőjének véleménye szerint Sulzer „számos megállapítása érdemes figyelemre, mivel igen pontosan vannak megfogalmazva, és gazdagon, meggyőzően illusztráltak”. Úgy látja továbbá, hogy a lexikont „haszonnal forgathatják a műkedvelők, a kritikusok és a művészek is, és megtanulhatják belőle, hogyan lehet tudatosan megcsodálni, megalapozottan bírálni és képzetten megvizsgálni a műalkotásokat”. (Érdekesség, hogy a recenzens egy ponton marasztalja el komolyabban a fordítót: úgy véli, helytelenül használja a „sensational” és a „science of sensation” értelemben használt „sensatology” szavakat.)

Verseghe esztétikai munkáinak elemzésében Margócsy István felhívta a figyelmet arra, hogy a szerző konzervatív gesztust hajtott végre akkor, amikor az 1810-es években Sulzer addigra részben elavult szemléletet tükröző kézikönyvét dolgozta át latin nyelvre. Ezzel a megállapítással annyiban egyetérthetünk, hogy ekkorra már valóban elérhetőek voltak más, akár magyar, akár külföldi szerzők által írott esztétikai munkák, s korszerűbb választás lett volna például Kant tanításait népszerűsíteni. Fontos megjegyezni azonban, hogy Sulzer lexikona eddigre még egyáltalán nem ment ki a divatból. Hivatkozott rá például Kölcsey Ferenc a Csokonai műveiről írott, 1817-ben megjelent kritikájában. Más 18. századi és újabb kézikönyvekkel együtt továbbra is felhasználták esztétikai, retorikai értekezések szerzői, például Dessewffy Aurél vagy Bitnitz Lajos. Van adatunk arra, hogy jóval később, 1863-ban is értékes ajándéknak számított: az 1785-ös lipcsei kiadás bőrkötésű kötetével Fáy András egy festőművészt ajándékozott meg. Sulzer munkáját nemcsak Magyarországon forgatták jóval a megjelenését követő időszakban is. Ahogyan Sandra Richter monográfiájában rámutat: „Sulzer nagyfokú elismertsége [Németországban] a romantika és a klasszicizmus kibontakozását követően azt bizonyítja, hogy az *Allgemeine Theorie*t igen nagy hatású munkaként tartották számon” még 1832-ben is. Richter utal továbbá arra is, hogy száz évvel

később Oskar Walzel osztrák irodalomtörténész „egy, a korábbinál pozitívabb és árnyaltabb képet fest Sulzerről, és értékelését az *Allgemeine Theorie* alapos vizsgálatára alapozza.”

Összességében tehát elmondhatjuk: Verseghy nem választott rosszul, amikor úgy döntött, hogy átdolgozza német elődje nagy munkáját. Sajnálatos tény, hogy az *Usus aestheticus*nak nem készült vagy nem maradt ránk korabeli magyar fordítása, Sulzer kézikönyvének ugyanis máig csak néhány fejezete olvasható magyar nyelven. Verseghy feltehetően a kortárs európai szerzőkhöz képest igen egyedi módon járt el azzal, hogy a népszerű művészetelméleti lexikon szócikkeit latin nyelvre ültette át. Ez a döntése olyan szempontból nem tekinthető kivételesnek, hogy a magyarországi esztétikai szakírók művei ezekben az évtizedekben még latinul íródtak. Munkájának nagy értéke, hogy a Sulzertől átvett példák révén a magyarországi irodalomtörténészek közül elsőként vagy az első között beszél az európai irodalom nagynevű alkotóiról, Shakespeare-ről, Molière-ről, Youngról, Sterne-ről, és sok idézetnek magyar fordítását is közli. Emellett viszont az *Usus aestheticus* példatárában, ahogyan fentebb utaltam rá, a szerző csak nagyon kisszámú magyar irodalmi műre hivatkozik, s ezt a mai olvasó mindenképpen hiányként érzékeli.

Végezetül érdemes szót ejteni arról, hogy milyen jelentős előrelépése volt a Verseghy életműre vonatkozó forráskiadási munkálatoknak az *Analytica* három kötete teljes magyar fordításának megjelentetése, ami a Szurmay Ernő által irányított munkacsoport, a Barta Lászlóné, Borók Imre, Győri Gyula, Imre István, Lukácsi Hubáné és Száz Kázmér alkotta fordítói közösség érdeme. Ezzel együtt arra is rá kell mutatnunk, hogy a magyar fordítás megjelentetése csak igen kis mértékben ösztönözte Verseghy nagyszabású kézikönyvének kutatását. Megválaszolásra vár a kérdés, hogy a Királyi Egyetemi Nyomda kiadásában, nagy példányszámban megjelent munka milyen fogadtatásra talált olvasói körében, s a Verseghy által közvetített sulzeri elméletnek akadtak-e magyarországi alkalmazói. Érdemes lenne összegyűjteni az esetleges elszórt reflexiókat, utalásokat, megvizsgálni az *Analytica* viszonylag nagy számban fennmaradt köteteit, hogy képet kaphassunk tulajdonosaikról, használóikról. Ugyanilyen fontos feladat az *Analytica* új, javított, kétnyelvű, és praktikus okokból elektronikus kiadásának elkészítése, melynek valódi újdonságértékét egy részletes, a szöveg alapos filológiai vizsgálatának eredményeit magában foglaló jegyzetanyag, kommentár adhatja. E pillanatban még csak remélhetjük, hogy lesznek olyan nyelvész és irodalomtörténész kollégák, akik előbb-utóbb vállalkoznak e nagy feladatra.